

Válka „těch druhých“

Ozbrojené konflikty v předhistorických společnostech

Válka! Smrt, trpící lidé, rozbité domovy, uprchlíci... Kdo válku zažil, je poznamenán navždy a jeho osobní zkušenost je v celé své krutosti nesdělitelná. Válka je strašná a zlá, je to něco, co se v našem prostředí vymyká normálu.

**Petr
KVĚTINA**

Fatální výjimečnost válek však nemusí být nutně konstantou. Všudpřítomný není ani fakt, že rozhodnutí, která válku vyvolávají, určují její průběh a délku trvání, zůstávají vysoko nad úrovní jednotlivců, rodin a jejich sídel. Podobně

jako mnoho dalších kulturních vzorců standardních v našem světě lze námi vnímanou podobu války promítat jen do určité časové a geografické vzdálenosti od „nás“. To je jistě banální konstatování. Ale jak daleko v čase lze tento konkrétní „habitus“ přenést? Do období industrializace? Do středověku? Nebo až do doby římské říše? A co války ve společnostech „bez historie“?

V minulosti se v literatuře skloňovala osvícenecká představa „ušlechtilého divocha“ a jeho společnosti, ať recentní nebo prehistorické, byly chápány jako zlatá éra lidstva, ve které nebylo válek a násilí. „Ušlechtilý divoch“ vzal za své v souvislosti s realitou zjištěnou cestovateli, ale představa o pravěku bez válek se udržovala poměrně dlouho. Pádovým argumentem proti této vizi byly archeologické nálezy spadající do období neolitu, které prokázaly násilí na lidech a existenci opevněných sídlišť. I po těchto objevech se však většina diskusí orientovala na technické parametry prehistorických válek a jejich základní strukturální odlišnost pomíjela. Změříme se zde právě na problém konfliktů u předlitterárních kultur. Pokusíme se na dvou modelových příkladech ilustrovat, jakou podobu zde války nabývají, jakou společenskou

roli hrají a jak se to vše může změnit vlivem kontaktu s tzv. civilizovaným světem.

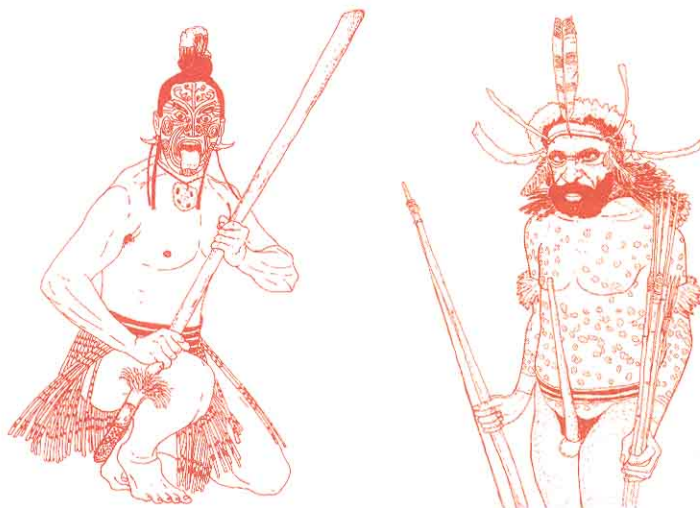
POMSTA DANIELA WEMPA

Na rozdíl od naší společnosti je, nebo přinejmenším ještě v nedávné době byla, válka v oblasti Vysočiny na Nové Guineji považována za akt každodennosti. Jinak řečeno, jde o přijímaný rys běžného sociálního života, a čas strávený aktivitami spojenými s válkou je zde poměrně značný. Válka je také ústřední strukturou z hlediska sociální dynamiky, protože přináší nejrychlejší způsob, jak společensky vyniknout. Na otázku, kdo s kým na Vysočině Nové Guineje vlastně bojuje, hledali antropologové dlouho odpověď. Obecně lze říci, že základní válečnickou politickou jednotkou jsou patrilineární exogamní klany.

Jestliže zemřeš v boji, budeš považován za hrdinu a lidé si tě budou dlouho pamatovat. Ale když zemřeš na nemoc, udrží si tě v paměti jen dny nebo týdny a pak zapomenou, vysvětloval svou bojovnost jeden z obyvatelů Vysočiny. nepřátelství mezi klany je ve své podstatě tradiční, i když se v pozadí konfliktu obvykle nachází konkrétně ohraničitelný důvod, kterým roztržka započala. Příprava na válku a boj začíná už v raném věku, kdy jsou děti prostřednictvím vyprávění hrdinských příběhů indoktrinovány nenávistí k nepříteli. Tím, jak vidí své příbuzné a sousedy odcházet do boje a slavně se z něj vracet, jak vnímají smutek nad mrtvými a jak pak jdou bok po boku vedle ostatních do boje, se válka a zabíjení stávají kulturní normou. Jejich tzv. krutost nelze potom soudit očima západní civilizace.

V každém případě je místní válka „jiná“. Někteří badatelé chápou válčení na Vysočině Nové Guineje jako určitý druh sportu, což je zřejmě značně zjednodušená představa, která přesně neodpovídá etnografické skutečnosti. I když je počet ztrát v průběhu střetů relativně nízký, přesto nic nezakrývá skutečnost, že lidé v těchto bojích

Před bojem prováděli maorští bojovníci válečný tanec Haka, aby zastrašili nepřítel (vlevo). I přes nebezpečí zásahu šípem nebo oštěpem bojují muži novoguinejské vysočiny nazí. Velké „veřejné“ bitvy se však neobejdou bez zdobení těl (vpravo). Kresby J. Ungra.

umírají. Zároveň však musíme připustit, že cílem místních válek není protivníka anihilovat (ačkoliv i to se děje), protože nepřítel tu je, aby se s ním bojovalo.

Takto tedy charakterizují etnografové válku na Nové Guineji před, anebo relativně těsně po období kontaktu s bělochy, ke kterému došlo až v roce 1930. A jaká je zde situace dnes? Americký badatel Jared Diamond zprostředkoval nedávno obraz místních válek, které jsou podle všeho překvapivě stále živé. Během pobytu na Nové Guineji využil setkání s domorodcem Danielem Wempem, který mu na základě osobních zkušeností umožnil nahlédnout do pozadí a kauzalit tamních meziskupinových nepřátelství. Hybatelem násilí byla a je na Nové Guineji pomsta, a to nikoliv jen na úrovni jednotlivců, ale rovnou celých klanů ztotožňovaných částečně s rezidenčními skupinami. Podle jednoduché logiky Vysociny si každé příkoří žádá odplatu a v případě zabití je vykonání pomsty považováno za povinnost. Takřka permanentní válečný stav má na svědomí těžko zastavitelný koloběh činů a jejich odplat.

Danielův klan Handa vedl vlekou válku se sousedním klanem Ombal. Konflikt začal už tak dávno, že Daniel nebyl schopen uvést ani přibližnou dobu jeho trvání. Místní se shodli, že na počátku konfliktu mezi Handa a Ombal bylo – prase! Takový důvod nebývá ovšem v teoretických pracích zabývajících se válkou příliš frekventovaný. K obvyklejšímu, ale současně mnohem obecnějším antropologickým (sociologickým, historickým) zdůvodněním patří např. nedostatek půdy, populační tlak nebo mocenské ambice. Naproti tomu, viděno perspektivou jednotlivce, většina místních válek minulosti i současnosti zřejmě začala spory o prasata nebo o ženy. A z toho také vzešel konflikt mezi Handa a Ombal: dnes už bezejmenný ombalský muž zjistil, že jeho zahrada byla poničena prasetem. Z vlastnictví dotyčného prasete obvinil konkrétního muže klanu Handa, který to odmítl. Ombala se rozzlobil a požadoval po Handa kompenzaci. Když se mu jí nedostalo, dotyčného napadl. Do věci se následně vložili příbuzní obou mužů a nakonec se záležitost týkala celých klanů – tj. 4000–6000 lidí.

Půvabný kout Nového Zélandu zvaný Bay of Islands byl i místem, kde sídlil náčelník Hongi Hika

Sám Daniel se do konfliktu zapojil po smrti svého strýce Solla, který zahynul v otevřené „veřejné“ bitvě mezi oběma klan. Existuje rozdíl mezi „veřejnou“ bitvou, ve které se bojuje jen oštěpy a šípy, a „soukromou“ bitvou, kde dochází ke kontaktnímu boji muže proti muži. Na rozdíl od „veřejné“ je „soukromá“ akce pouze pro vybrané zkušené bojovníky a probíhá formou náhlých přepadů a nájezdů. „Veřejná“ bitva je válečná událost prvního řádu, v níž jsou zapojeny dvě početné skupiny bojovníků, kterých může být až několik stovek. Bojující strany mezi sebou udržují odstup a bojuje se takřka výhradně oštěpy a šípy. Jak ukazuje klasický etnografický film *Dead Birds*, vyražejí jednotliví bojovníci proti nepříteli, vrhají své zbraně a zase se rychle stahují. To se děje velmi dynamicky na obou stranách, takže prostor je stále plný letících střel. Za takových podmínek je ovšem obtížné určit, kdo koho zabil nebo zranil. Otázka zodpovědnosti se proto obvykle přesouvá na organizátora bitvy na nepřátelské straně, což byl v případě smrti Solla muž jménem Henep Isum. Transkripce nativního termínu používaného pro organizátora střetnutí je ve skutečnosti *vlastník bitvy*, což je oficiální pozice, která jednak identifikuje vykona-

vatele pomsty a jednak určuje, kdo je zodpovědný za všechny ztráty.

Po násilné smrti svého soukmenovce se obvykle členové klanu snaží dosáhnout satisfakce, čili zabít odpovídající osobu. Intenzivní úklady, které zahrnují i použití kouzel, však obvykle trvají jen tři týdny. Situace se totiž pozvolna uklidňuje, i pokud není cíle dosaženo. To ovšem nesmíme chápat tak, že by byl nárok na pomstu promlčen. Vykonání se pouze přesouvá do delšího časového horizontu a mění se i vlastní provedení. V první řadě se mezi příbuznými obětí vyčleňuje hlavní strůjce pomsty a budoucí „vlastník“ odvetné bitvy. Tím se v našem případě stal Daniel Wemp a na něm nyní ležela odpovědnost za vytvoření silné aliance zaměřené proti klanu Ombal. Toho se Daniel snažil dosáhnout prostřednictvím dlouhých jednání v rámci svého a sousedních klanů. V některých případech našel Daniel stoupence snadno, protože dotyční měli s Ombal také nevyřízené účty, ale častěji musel přistoupit *de facto* k najímání žoldnéřů. Z Danielových slov vyplývá riziko, které to obnášelo: *Musel jsem se vždy ujistit, že dotyčný válečník, kterého budu platit, skutečně cítí vůči Ombal nepřátelství. Jinak by se mi totiž mohlo stát, že mě vlastní žoldnéři v boji zabijí a potom bu-*

LITERATURA

- M. W. Allen, „Transformations in Maori Warfare. Toa, Pa, and Pu“, in: E. Arkush – M. W. Allen (eds.), *The Archaeology of Warfare. Prehistories of Raiding and Conquest*. Gainesville 2006, s. 184–213; R. M. Berndt, „Warfare in the New Guinea Highlands“, in: *American Anthropologist*, New Series 66/4, 1964, s. 183–203; B. Connolly – R. Anderson, *First Contact: New Guinea's Highlanders Encounter the Outside World*. New York 1987; J. Diamond, „Vengeance is Ours. What Can Tribal Societies Tell Us about Our Need to Get Even?“, in: *The New Yorker*, April 21, 2008, s. 74; P. Květina, „První kontakt. Neolitizace jako nejstarší známé setkání extra-outsiderů“, in: *Vesmír* 86/173, č. 10, 2007, s. 635–641.

Americký přírodovědec Jared Diamond byl zažalován několika Papuánci o deset milionů dolarů za svůj článek v časopise *The New Yorker* o krevní mstě mezi tímto etnikem. I když si Diamond i nadále stojí za svým textem, je zřejmé, že se vše neudálo přesně tak, jak uvedl v článku. Pravděpodobným vysvětlením je, že se on sám stal obětí mystifikace, když si jeho domorodý informátor původní příběh trochu „přibarvil“.

Petr KVĚTINA
(nar. 1976) pracuje v Archeologickém ústavu AV ČR v Praze a přednáší na Katedře archeologie Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. Zabývá se obdobím neolitu a zaměřuje se na problematiku vztahu artefaktů a společnosti.

dou chtít za to po nepříteli odměnu. Celkem se Danielovi podařilo získat přes 200 bojovníků z několika klanů.

Jak už jsme uvedli výše, příbuzenská provázanost klanů způsobuje, že v boji proti sobě mohou stát pokrevně i nepokrevně spřízněni. Z toho plyne trochu zvláštní skutečnost, že totiž ne každého protivníka v bitvě je možné zabít. Někteří bojovníci jdou dokonce do boje s cílem chránit své příbuzné nepřátele na druhé straně. Za tímto účelem mají kromě standardních šípů ještě jiné s otupeným hrotem. Ty vystřelují na své chráněnce, aby je upozornili, že jsou v bezprostředním nebezpečí. Rozeznat v mase nepřátel konkrétní dotyčné je ovšem obtížné. Uvedení této relativní podrobnosti má svůj důvod: shodou okolností byl terč Danielovy pomsty Henep Isum jeho příbuzný a on ho osobně nesměl zabít!

Ve třech následujících letech proběhlo šest „veřejných“ bitev s cílem pomstít smrt Danielova strýce Sol-la (a také smrt Limbuzu a oslepení Wiya...). V těchto bitevách, které byly na zdejší poměry dost krvavé, zahynulo asi 30 mužů, což oboustranně násilí ještě více rozdmýchalo. V šesté bitvě se Daniel uchýlil ke lsti: hlavní část vojska poslal vstříc bojovníkům Ombal a současně nasměroval skupinku vybraných válečníků do týlu nepřítelů. Ti se ve vhodný okamžik vrhli ze zadu proti nepřátelským bo-

jovníkům a bitvu rychle ukončili: podařilo se jim totiž těžce zranit Is-uma! Bambusový šíp mu přetl míchu, a navždy ho tak paralyzoval, což bylo z hlediska naplnění Danielovy pomsty lepší, než kdyby byl zabit. *Bohužel jsem ten šíp neviděl, ale když jsem se o tom dozvěděl, cítil jsem se skvěle!*, vzpomínal s euforií ve tváři Daniel.

Po bitvě došlo na placení účtů: v minulosti se za spojenectví platilo pouze prasaty, dnes k nim přibýly i peníze ve formě místní měny kina. Vykonaná pomsta stála Daniela 80 prasat a 15 000 kina, což je na místní poměry značná suma. Daniel se ale cítil spokojený a vyrovnaný. I když už byl bojem trochu unaven, neodmítnul následně pomoc přáteli, který připravoval pomstu za příbuzného, padlého v právě skončené bitvě...

MUŠKETY MÍSTO ŠÍPŮ

Příklad, kdy rozvoj a etablování nových bojových technologií zcela rozvrátilo koncepci tradičních válek a *de facto* kompletně změnily sociální i politickou mapu dané oblasti, poskytuje historie Nového Zélandu. Jde o dějinnou epizodu zvanou „mušketová válka“, která zde zuřila v prvních dekádách 19. století. Nový Zéland obývala původní polynéská populace označovaná tradičně jako Maoři. Společnost byla značně segmentovaná a maorské klany „iwi“ byly navzá-

jem v permanentním válečném stavu. Války vedené mezi nimi byly sice kruté, ale ztráty na životech nebyly velké. Chráněná sídla, tzv. *pa*, byla navíc silně opevněna, a to někdy tak důmyslným způsobem, že jejich dobytí bylo v rámci místních podmínek na hranici možností.

K ojedinělému použití střelných zbraní v domorodých válkách docházelo už od počátku 19. století a cizí „zázračné zbraně“ si mezi bojovníky snadno našly obdivovatele. K prvnímu zaznamenanému použití pušek v boji došlo v bitvě u Moremonui kolem roku 1807 a pro *iwi* Nga Puhi, kteří je použili, znamenalo – katastrofu! Frekvence palby byla nízká a nepřátelé brzy pochopili, že v intervalech nabíjení je střelec v podstatě bezbranný. Boj byl krátký a většina domorodých mušketýrů byla zabita. Zdálo by se, že tím éra pušek vezme za své, ale to by mezi přeživšími účastníky bitvy nesměl být Hongi Hika – muž, který v následujících letech psal historii Nového Zélandu. Hongi Hika nejen že uvedl do místního prostředí evropské plodiny a způsob jejich pěstování, spoluvytvářel psanou formu maorského jazyka a podporoval šíření křesťanství, ale byl také zodpovědný za rozpoutání mušketových válek a smrt zhruba jedné čtvrtiny tehdejší domorodé populace.

Hongi Hika byl *rangarita* – válečný náčelník *iwi* Nga Puhi sídlící v Bay of Islands, kde také vznikla první evropská obchodní a misijní stanice na Novém Zélandu. I přes neúspěch u Moremonui si byl Hongi Hika jist významem střelných zbraní. Pochopil, že se o jejich taktickém použití bude muset poučit od bělochů, a navázal kontakt a později přátelství s místním misionářem. S jeho pomocí navštívil Hongi Hika Sydney v Austrálii, kde studoval evropské způsoby válčení a také zemědělské technologie. Podařilo se mu zde rovněž získat určité množství pušek a munice. V roce 1818 zhodnotil nově nabyté zkušenosti i zbraně ve válečné výpravě proti *iwi* Ngāti Porou a Ngaiterangi.

Přátelské vztahy s *pākehā* Māori – evropskými osadníky – udržoval Hongi Hika i nadále a dokonce přijal jejich nabídku na cestu do Anglie, kterou uskutečnil v letech 1820–1821. V Anglii se setkal s králem Jiřím IV., což na něj zřejmě silně zapůsobilo, protože po audienci konstato-

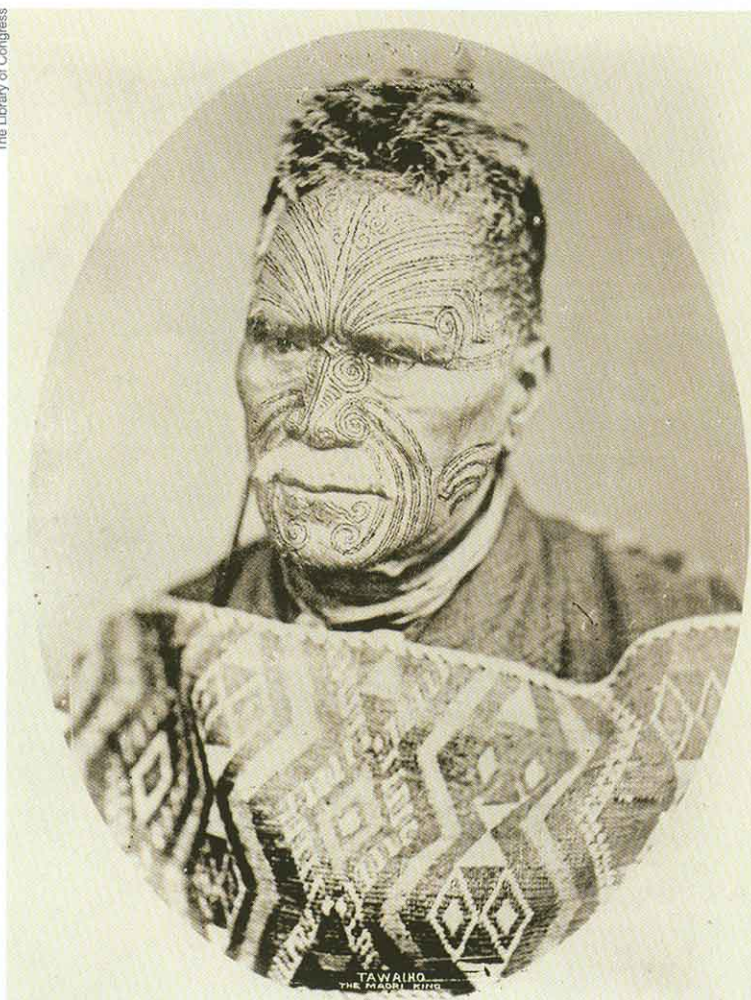
val: *Je pouze jeden král Anglie a bude jen jeden král Nového Zélandu.* Myšlenka na tento cíl dostala v průběhu zpáteční cesty celkem jasný tvar: dary, které v Anglii obdržel, po návratu směnil za 300 pušek. Vyzbrojený a poučený o evropské válečné taktice se konečně Hongi Hika cítil dostatečně silný, aby mohl zúčtovat se všemi nepřáteli svého lidu. A těch nebylo málo.

Nejprve se domorodý náčelník zaměřil na tradiční protivníky a kampaň zahájil útokem na *pa* Tamaki, které bez problémů dobyl. Už tato první akce vyvolala v místní společnosti zděšení – na vině byla nejenom nová taktika boje a masivní použití pušek, ale také počet mrtvých. V *pa* Tamaki bylo zabito na 2000 mužů, žen a dětí, což bylo víc, než zemřelo za 25 let mezikmenových bojů na celém ostrově. Tažení pokračovalo proti *iwi* Waikato, které bylo rovněž velmi rychle poraženo, a lidé zatlačeni ze svého území dál na jih. Poté Hongi Hika zaútočil na Ngāti Whātua, jež kdysi jeho kmeni uštědřili onu ostudnou porážku u Moremonui. Pomsta byla dokonalá: ve vítězné bitvě ztratil Hongi Hika 70 mužů, zatímco nepřítel měl více než 1000 padlých. Po porážce tradičních nepřátel se Hongi Hika obrátil proti vzdálenějším kmenům, s nimiž dosud jeho *iwi* nemělo spory. I když i v této kampani byl maorský vojevůdce úspěšný, vítězství už zdaleka nebyla laciná. Střelné zbraně si totiž postupně opatrovali i jeho protivníci a mušketové války se rozhořely s plnou silou. V roce 1827 byl Hongi Hika v bitvě postřelen do hrudi, a i když si vážnost zranění nepřipouštěl (vybízel spolubojovníky, aby se skrze něj dívali a poslouchali pískot vzduchu v jeho plicích), podlehл později jeho následkům.

DOKUD HLAVY NEDOJDOU...

„Mušketové války“ však pokračovaly i bez něj s neztenčenou silou dál. Hongi Hikova agrese a netradiční krutost válečné taktiky vyvolala u poražených a ohrožených domorodých skupin vlnu migrací, čímž se celé dříve hustě obydlené oblasti vyčistily. Migrační tlaky vyvolávaly další a další konflikty, takže mnoho kmenů nutně potřebovalo na svou obranu pušky, které se snažili opatřit za každou cenu. Jenže co nabídnout bílým překupníkům jako protihodnotu? Evropané našli řešení: prodávali Maorům

The Library of Congress

Tvář maorského náčelníka Tawaiho zdobená tradičním tetováním. Snímek z počátku 20. století.

zbraně za jejich tradiční válečné trofeje, kterými byly nabalzamované tetované lidské hlavy, a jako „suvénýry“ šly v Evropě dobře na odbyt. Odebírat zabitému nepříteli hlavu byl starý zvyk, získaná trofej byla uchovávána a eventuálně mohla být předána jako dar rodině zabitého bojovníka. To se teď změnilo a trofeje byly směňovány za pušky a střelivo. Protože se stávající zásoby hlav brzy vyčerpaly, vyráběli bojovníci do války často jen kvůli trofejím, což logicky přispívalo k udržování násilí. Situace dospěla tak daleko, že se počet obyvatel severního novozélandského ostrova drasticky snížil a hlavy už doslova nebylo kde brát. Naštěstí se proti situaci na Novém Zélandu zvedla v Británii vlna odporu a roku 1831 byl prodej hlav zakázán. Mušketové války pak zvolna doznívaly až do roku 1835.

Počet obětí se odhaduje špatně, ale za přibližně odpovídající je považováno 60 000 mrtvých, zmrzačených

a zotročených lidí, což představovalo asi čtvrtinu tehdejší populace ostrova. Navíc se navždy změnilo sociální a politické rozložení sil na ostrově, což má následky až do současnosti.

Předcházející dva exkurzy by měly naše vnímání válek v předhistorických společnostech posunout k představě, že byly „jiné“. Jejich podstatná odlišnost od současné podoby konfliktů nespočívá ani tak v charakteru použitých zbraní a taktiky, ale především v sociálním dopadu války. Důvody k jejímu rozpoutání jsou bezprostřednější, střetnutí se týkají všech členů společnosti, násilí provádějí konkrétní pojmenovaní jednotlivci. I když boje mohou být nemilosrdné, obvykle jsou ztráty na životech nízké a mrtví nejsou bezejmenní. Zároveň je však tato „jinakost“ velice křehká a stačí i malý podnět zvenců a z bojů „sportovního“ či rituálního charakteru se stane ta krutá a nevypočitatelná válka, jakou znají civilizace. ■

RESUMÉ

The article discusses the issue of war conflicts in pre-literary cultures. Two model cases are used to document what form is given to wars in these cultures, what the social role of the wars is and how the character of armed conflicts may change under the impact of the so-called civilised world.